

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Noten

- 1 Secundaire loochening naar het model van de *oerloochening* van de afwezige fallus bij de moeder.
- 2 Szondi onderscheidt vier menselijke driften: de contactdrift, de seksuele drift, de paroxismale drift en de Ik-drift. Elke drift bevat een antoniemenpaar aan complementaire factoren: bij de seksuele drift is dat de tederheidsbehoefte (h) en de bemeesteringsbehoefte (s, Thanatos). In de op het szondiaanse systeem gebaseerde anthropopsychiatrie van J. Schotte wordt het psychiatrische veld herverkaveld volgens haar driftmatige onderbouw. De thymopsychopathieën (depressie, manie, verslaving, psychopathie) worden in logisch verband gebracht met de contactdrift, de perversies met de seksuele drift, de neurosen met de paroxismale drift en de psychosen met de Ik-drift.
- 3 In de anthropopsychiatrie worden de vier lotgevallen van de drift bij Freud in verband gebracht met de vier grote pathologische categorieën in de autologische psychiatrie, namelijk de thymopsychopathieën, de perversies, de neurose en de psychose. Bij de thymopsychopathieën lijdt men aan een driftomkeer in het tegendeel, de neuroticus aan de verdringing en de psychoticus aan de sublimatie.

Een weerbarstige werkelijkheid

Commentaren bij 'Neurotische en perverse processen' [2]

TON STUFKENS

In *Neurotische en perverse processen* benoemt Ubbels nog eens overzichtelijk de diverse ingrediënten van de perversie en biedt hij met de drie vignetten openhartig een blik in zijn analytische keuken. Hij maakt duidelijk hoe ingewikkeld dergelijke problematiek is en ook hoe de analyticus dwingend uitgenodigd wordt in het sadomasochistische universum en de *omgekeerde wereld* van de analysant binnen te treden. Zoals hij demonstreert gaat het hier om een (zelfgevoel)thematiek die bij elke analysant tevoorschijn kan komen en die vermengd kan zijn met meer neurotische pathologie. Het is de verdienste van dit artikel dat het veel stof tot nadenken biedt. Het nodigt mij uit tot een tweetal onderling gerelateerde kanttekeningen, een epistemologische en een klinisch-technische, die in het verlengde liggen van het betoog van de auteur.

Het psychoanalytische werkelijkheidsbegrip heeft een geschiedenis vanaf Freud, die op een tamelijk eenvoudige manier een scherp onderscheid maakte tussen de psychische realiteit (voor hem gelijk aan het onbewuste) en

de feitelijke of materiële werkelijkheid (bijvoorbeeld Freud 1912-13, p. 209). Deze dichotomie is in de psychoanalyse langdurig opgevat als een onderscheid tussen «werkelijkheid» en «fantasie». Intussen hebben we een ingewikkelder werkelijkheidsconcept, dat aan analysant en analyticus een principieel gelijkwaardiger status verleent en dat ook in zijn technische consequenties de analyticus niet meer een geprivilegieerde positie ten aanzien van de externe realiteit toekent. Ik heb aan deze problematiek in een ander verband uitvoeriger aandacht besteed (Stufkens 2002). Tegen deze achtergrond zijn Ubbels' uitdrukkingen als «manipulatie van de werkelijkheid», «een pervers proces richt zich tegen de werkelijkheid» en «ontkennen van de werkelijkheid» verwarrend, omdat niet duidelijk is wat de schrijver bedoelt en over welke en wiens werkelijkheid het gaat. Deze verwarring wordt groter als in de conclusie wordt gezegd: «Het samenwerkingsverbond is de kern van de werkelijkheid van de psychoanalyse.» Dat is ten eerste nog maar zeer de vraag, en ten tweede gaat het bij deze patiënten nu juist altijd om een diep, fundamenteel wantrouwen tegenover de ander en diens bedoelingen. Er kan dus niet van hen verwacht worden dat ze voetstoots «samenwerken» (van welke analysant eigenlijk wél?). Ik gebruikte in een interventie eens ondoordacht «we», waarop me vilein te verstaan werd gegeven dat er geen «we» bestond.

Dat brengt me bij een klinisch-technisch commentaar. Het is duidelijk dat we met deze perverse processen (mechanismen, scenario's) opereren in de pregenitale en preoedipale zone. In de geschiedenis van de analysant verwijst dit doorgaans naar afwezige vaders en naar moeders die afwisselend het kind opwonden en vernietigden (Stufkens 1985). Deze wereld komt in de overdracht tot leven en wordt in de analyse opgevoerd. De vroegere passiviteit wordt activiteit (trauma wordt triomf) en de analyticus en de analyse zijn het voorwerp van geseksualiseerde haat. Tegenoverdrachtelijk is dit een van de moeilijkste opgaven, en afhankelijk van de intrusie en de omvang van deze pathologie kan de analyticus terecht komen in de valkuil van de soms onvermijdelijke tegenoverdrachtsenactments. Er ontstaat gemakkelijk een geïrriteerde sfeer of strijd, en de empathie met het ernstig getraumatiseerde kind gaat verloren; de provocaties van de patiënt hebben succes, en defensief, moraliserend of met veel alwetende duidingen reageren ligt op de loer. In plaats van de innerlijke werkelijkheid van de analysant te onderzoeken en naar fantasieën te vragen («Zou u graag willen dat ik opgewonden werd van uw verhalen?» of «Wat zouden we dan gaan doen met dat trioetje?») kan — bijna uit lijfsbehoud omdat de patiënt (nu als moeder) de regie over het gevoel van de analyticus probeert af te dwingen — bij de analyticus de behoefte ontstaan om zijn eigen psychische werkelijkheid op te dringen aan de patiënt. Het tot in alle uithoeken exploreren, uitdiepen en gaan begrijpen van de perverse oplossingen met hun overdrachtsbetekenissen en implicaties voor de actuele analytische relatie kan verloren gaan in een gevecht over wiens werkelijkheid prevaleert en in pogingen de analysant zijn psychische overlevingstechniek

met de bijbehorende splijtingen geforceerd te doen opgeven. Dat kan eventueel uitmonden in hertraumatisering omdat moeder en analyticus hier voor de analysant dan omineus samenvallen en omdat de analysant — vanzelfsprekend op een ander vlak en in een andere modus — belevingsmatig hetzelfde ondervindt als destijds: de werkelijkheid van de ander wordt maatgevend. Het genuïne opheffen van splijtingen van binnenuit omdat er via de analyse een nieuwe interne werkelijkheid voor in de plaats is gekomen, inclusief het kunnen erkennen van de ander als autonome ander, wordt daardoor uitermate bemoeilijkt.

Gezien de beperkte ruimte hier eindig ik met twee literatuurverwijzingen. In het laatste hoofdstuk van zijn *Hysteria* geeft Bollas bruikbare aanwijzingen hoe de diverse hysterische, perverse en borderline *processen* via de tegenoverdracht te herkennen en te onderscheiden zijn. En in de bundel waarnaar de auteur ook verwijst (Fogel & Myers 1991) staat een belangrijk en zeer behartigenswaardig hoofdstuk van McDougall over het mogelijk perverse in de analytische attitude. Zij heeft het over *de terugkeer van het perverse* als de analyticus zich onvoldoende bewust is van en kan inleven in wat deze patiënten beweegt. Het opleggen van eigen waarden, idealen, seksuele voorkeuren en eigen specifieke analytische theorie noemt zij daar *een perversie van de analytische rol*. Het artikel van Ubbels kan opnieuw bewust maken hoezeer bepaalde problematiek van patiënten ons confronteert met een dubbele weerbarstige werkelijkheid: die van de perverse pathologie en die van de niet geringe ontwikkelingsopgaven waar we als analytici zelf voor staan.

Literatuur

- BOLLAS, CHR. (2000). *Hysteria*. Londen / New York: Routledge.
- FREUD, S. (1912-13). Totem en taboe. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Cultuur en Religie 4* (p. 25-211).
- MCDUGALL, J. (1991). Perversions and deviations in the psychoanalytic attitude — Their effect on theory and practice. In G.I. Fogel & W. A. Myers (red.), *Perversions and near-perversions in clinical practice — New psychoanalytic perspectives* (p. 176-203). New Haven / Londen: Yale University Press.
- STUFKENS, A. (1985). De vaders van Sodom. In A. Ladan, P.J.G. Mettrop & W. H. G. Wolters (red.), *De betekenis van de vader* (p. 85-101). Amsterdam/Meppel: Boom.
- STUFKENS, A. (2002). Een tussentijdse balans — Over de *nieuwe theorie*, de analyticus en het realiteitsbegrip. *Mededelingenblad NvPA*, 17, 170-183; *Berichten NPG*, 8 (5), 1-16.